

The Psychocognitive Representation of Sublimated Nostalgia of Rumi in the Field of Narrative Discourse of Neynameh

Esmail Narmashiri*

Abstract

Modern psychological studies convincingly prove that the variable nostalgia is in close relationship with the awareness and cognitive scope of people. Nostalgia, therefore, is actually a rational function capable of achieving innovative, productive bases via providing and using a background for rhetoric and discourse partners. Repressed, sublimative desires manifest themselves through either language or organism. This is essentially the reason why poems and poetry are deemed highly important in psychological studies. Drawing on these notions, Rumi succeeded in explaining a thoughtful, nostalgic world, defining a sublimative language in a skillful fashion. Using library research, the present study tries to find answers to two research questions: 1) Is it possible to consider *Neynameh* as a nostalgic, thoughtful text, and its linguistic codes as some sublimative behavioral language? 2) Can anyone elicit a significant relationship out of the mix of nostalgia and sublimation in *Neynameh*?

1. Introduction

Based on semantic semiotic understanding and structural linguistics, it can be said that there is a coherent and continuous connection between literature and psychoanalysis. So by relying on this belief, it can be acknowledged that poetry is important, and, due to its inherent ability, it “brings the language to the position of emergence” (Bashlar, 1998, p. 138). A very worthy part of the totality of literature is “an irreducible quality” (Barth, 1378: 65). This nature of irreducibility and quality of poetry is basically a mental-psychological result. Basically, in poetry, there is a continuous dialectic between the two elements of mind and psyche with profound cognitive and perceptive aspects. Therefore, behind that, they stimulate the mind to a creative effort to create rational psychological aspects. Based on this principle, it is no longer possible to say that poetry is merely a sensory category and is far from the dimensions of intellectual and documented experience. Of course, this is the neglected point that is less considered in the studies of literary texts and works. Therefore, “every thought is a poetic reflection, poetry is also a thought” (Gray, 1998, p. 89).

It is important not to forget that “between enlightened and self-aware elements and unconscious elements, there are certain relationships in poetry” (Spender, 1998, p. 208). We should know if these elements appear in the mental-linguistic world of the poet in an emotional form. This poetic emotion is the same as poetic thought because the emotion in its existential truth cannot be characterized without thought and mental function. In any case, when in today's literary essays, emotional poetic language is spoken about, the meaning is the same as the emotion that was listed. This emotion is a variable of formal language and thought. Henry Meshunik considers poetry as a “word-subject” (Ahmadi, 2008, p. 88). It is a scholarly speech. Because the originality of the poem is an imaginative language, which contains the mental image with all its semantic dimensions in its center and scope. This is the dignity and exaltation that should be clarified. The poet not only reflects but also captures and expresses what belongs to poetry. And poetry is the true life and the expression of understanding and the universal scope of mind and soul. It is certain from here that nowadays poetry is considered a serious expression of the poet himself, and the words are the storehouse

* Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities and Management, Velayat University, Iranshahr, Iran (Corresponding Author Email: toordan@yahoo.com)

of his unconscious mind and the crystallization of his repressed wishes. Now, if the phenomenological intention is at work, it is the psychological study entries that can delve into the mental dimensions of language and a stable relationship between the depth of these two, which can explain the psycho-cognitive epistemological dimension of the poet from the perspective of poetry.

This study tried to rely on these scientific foundations by using two psychological terms, nostalgia and sublimation, to examine the emergence and crystallization of one in the other in Rumi's *Neynameh*. We all know that Rumi benefited from a special intellectual and psychological system in creating his literary-mystical works. In his works, including *Masnavi*, intuitive knowledge is present alongside intellectual knowledge. He has tried a lot to include his learnings and personal and spiritual life experiences in the textual layers of *Masnavi*, especially in *Neynameh*.

2. Review of the Literature

So far, no research has been written with such a nature and approach; only two articles have been compiled on the subject of sublimation and nostalgia, which are briefly introduced:

“Examination of the sense of nostalgia in Rumi's *Masnavi* with an attitude towards the functions of the desire to return” written by Marghoub and Sarami (2017) led to the conclusion that the sadness of homelessness and distance is the desire to renew the situation and to return to the original. It has also been said that by expressing the nostalgic feeling, Rumi expressed the desire to return in functions such as longing, seeking, the pain of separation, the function of interest except for the whole, the function of attraction to gender (sexual union), beauty, and conflict of right

“The process of psychological sublimation from Maulvi's point of view” was written by Karim Pasand (2019). The author believes that Mawlavi considers the sublimation mechanism to be the cause of the flourishing of human's internal potential forces in a desirable way in the society, which causes human progress and excellence. On the other hand, with the help of the sublimation process, the inner desires of man, among other things, lead to acceptable and desirable channels in the society, including marriage.

3. Methodology

The present analytical study tried to answer two research questions by the method of library study: 1) Is it possible to consider *Neynameh* as a highly thoughtful nostalgic text and its language codes as a kind of sublimated behavioral language? 2) Is it possible to obtain a meaningful relationship from the combination of nostalgia and sublimation in *Neynameh*?

4. Results

The findings of this research show that *Neynameh*, which is presented with a discourse-narrative structure and with a nostalgic sublimation foundation, is in fact an extract of the perceptive and psychological psyche of Mowlana. As discussed in detail, modern psychological studies have proved in an argumentative and inferential way that the function of nostalgia is exclusively in the area of longing or remoteness, alienation, meanings, and concepts.

When we actually believe that Mawlana is a thoughtful and reasonable mystic, then surely his type of nostalgia is active intellectual and not passive sensual like the romantics. Despite the fact that it has been said that mysticism is basically nostalgia in its essence, what is crystallized and noticeable in *Neynameh* is a combination of nostalgia and sublimation. Tailored and personalized creative vocabulary constructions including my friend, my secrets,

my head and my moan, or poison, antidote, demsaz, mushtaq, hadith, blood, story, madman, Muharram, intelligence, unconsciousness, language, customer, ear, fish, water, and day have proven these two functions in a simultaneous hierarchy in a signistic way. The method of using the interrelated and concrete language propositions has created a meaningful, nostalgic, thoughtful interactive role and the sublimated conceptual function in *Neynameh*. This method of creative production and compilation of linguistic structures has led to transferring the pressure of internal psychological forces to the level of categories.

The scholarly formulations in *Neynameh* have prepared this space and opportunity for Rumi to use the narration of *Neynameh* with two methods of direct and interventionist and indirect narration. It is quite clear that this kind of behavior and manner, as is evident in *Neynameh*, is completely specific and related to Mowlana himself. Basically, *Neynameh*'s narration has a smooth-acting outcome, so in this way, Rumi can achieve exaltation and lightness through discursive space creation, and at the same time, he maintains the active and rational nostalgic foundations by observing the framework of structural thinking and documentary language elements.

Another part of the findings of this research shows that Rumi has had a trend (not a situation) in *Neynameh*. His state-centered work has a sublimation function, and the linguistic propositions, exaggeration, and the proportionalization of each of them introduce the same flow and state-based principles. Therefore, what can be mentioned in *Neynameh* in general is that it is a purposeful and fundamentally nostalgic-sublime series.

Keywords: *Neynameh*, Discourse Making, Thoughtful Nostalgia, Behavioral Language.

بازنمایی روان ادراکی نوستالژی تصعیدی مولانا در ساحت گفتمان روایی نی‌نامه

اسماعیل فرماشیری*

چکیده

بیان مسئله: مطالعات جدید روان‌شناختی به‌طور افق‌کننده‌ای اثبات می‌کنند که متغیر نوستالژی با میزان آگاهی و گستره شناختی افراد رابطه‌ای بسیار عمیق دارد؛ از همین رو، نباید نوستالژی را فقط مفهوم و برابندی حسی و حسرت‌آور از یادکرد گذشته‌های خاطره‌انگیز دانست که پیامدی فروکاسته و انفعالی در پی دارد. نوستالژی در فهم واقعی، کارکردی عقلانی و کنشی فعال تلقی می‌شود که می‌توان با ایجاد زمینه گفته‌پردازی و بهره‌گیری از شریک گفتمانی به مبانی خلاقانه و مولد آن دست یافت.

روش: این مقاله در پی پاسخ‌دادن به این پرسش‌ها به‌روش مطالعه کتابخانه‌ای به‌شیوه‌ای تحلیلی است: (۱) آیا می‌توان نی‌نامه را یک متن نوستالژیکی عالی متفکرانه و کدهای زبانی آن را نوعی زبان رفتاری تصعیدی دانست؟ (۲) آیا می‌توان رابطه‌ای معنادار از امتزاج نوستالژی و تصعید در نی‌نامه به دست آورد؟

یافته‌ها و نتایج: تمایلات واپس‌زده و تصعیدی به هیچ‌شکلی در روند زندگی انسان فراموش نخواهند شد و پیوسته به هر طریقی فرد را در چنبره و مخمصه فشار نیروهای درونی قرار می‌دهد؛ بنابراین، این نیروها یا از مجاری زبان و یا از رهگذر ارگانسیم، خود را بروز می‌دهند؛ از اینجاست که شعر و شاعر در مطالعات روان‌شناختی بسیار مهم و جدی به شمار می‌روند. قدر مسلم با اتکای همین مفاهیم، مولانا توانسته است نی‌نامه را با ساحتی گفتمانی روایی برای تبیین جهانی متفکرانه نوستالژی و زبانی تصعیدی مدبرانه فراهم آورد.

واژه‌های کلیدی

نی‌نامه؛ گفتمان‌سازی؛ نوستالژی تصعیدی زبان رفتاری

* دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی و مدیریت، دانشگاه ولایت، ایرانشهر، ایران. toordan@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۱

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۰۱/۱۶

۱- مقدمه

برپایه درک نشانه‌شناختی معنایی و زبان‌شناختی ساخت‌گرا می‌توان گفت بین ادبیات و روان‌کاوی، پیوندی منسجم و در پیوسته حاکم است. پس با تکیه به همین اعتقاد، می‌توان اذعان داشت که شعر، بخشی مهم و بسیار تأمل‌برانگیز از کلیت ادبیات، «کیفیتی کاهش‌ناپذیر است» (بارت، ۱۳۷۸: ۶۵). این ماهیت کاهش‌ناپذیری و کیفی بودن شعر، اصولاً برابندی ذهنی - روانی است. اساساً در شعر، دیالکتیکی پیوسته بین دو عنصر ذهن و روان با جنبه‌های ژرف‌شناختی و دریافتی برقرار است. شعر به دلیل توانش ذاتی «زبان را به مقام ظهور می‌رساند» (باشلار، ۱۳۷۷: ۱۳۸)؛ بنابراین، در پس آن، ذهن را به تلاشی خلاقانه برای ایجاد جنبه‌های روانی عقلانی برمی‌انگیزاند. بر همین اصل، دیگر نمی‌توان گفت شعر صرفاً مقوله‌ای حسی و دور از ابعاد تجربه زیسته عقلانی مدرکانه است. البته این همان نکته مغفولی است که در مطالعات متون و آثار ادبی، کمتر مدنظر قرار می‌گیرد؛ از این رو «هر تفکری تأملی شاعرانه است، شعر نیز تفکر است» (گری، ۱۳۷۷: ۸۹).

با الزام توجه به این نگرش است که گفته شده است: «شاعران و متفکران به ما معنای واقعی اندیشیدن را آموخته‌اند» (همان: ۸۴)؛ بنابراین مهم است تا از یاد نبریم که «میان عناصر روشنفکرانه و خودآگاه و عناصر ناخودآگاه در شعر روابط خاصی برقرار است» (اسپندر، ۱۳۷۷: ۲۰۸). اگر در جهان ذهنی - زبانی شاعر، این عناصر در شاکله و ساختی عاطفی نمایان می‌شوند، باید بدانیم این عاطفه شاعرانه همان اندیشه شعری است؛ چون عاطفه در حقیقت وجودی‌اش بدون اندیشه و کارکرد ذهنی، ماهیت‌پذیر نیست.

به هر حال، آنگاه که در جستارهای ادبی امروز از زبان عاطفی شاعرانه سخن گفته می‌شود، مقصود و منظور همین عاطفه‌ای است که برشمرده شد. این عاطفه متغیری از زبان مدرکانه و اندیشه است. اگر هانری مشونیک شعر را «واژه - مایه» می‌داند (احمدی، ۱۳۸۰: ۸۸) سخنی عالمانه و محققانه‌ای است؛ زیرا اصالت شعر زبانی متخیلانه است که انگاره روان با همه ابعاد معنایی در کانون و گستره آن جای دارد. همین منزلت و والایی است که باید تصریح کرد شاعر نه تنها تأملات بلکه تصرف و اظهارش، متعلق به شعر است و شعر زندگی حقیقی و بیان استدراک و حیطه جهان‌شمول ذهن و روان وی است. قدر مسلم از اینجاست که امروزه شعر سخن جدی و مابازای خود شاعر تلقی می‌شود و واژگان ذخیره گاه ضمیر ناخودآگاه و تبلورخواست‌های واپس‌زده وی است. حال اگر قصد پدیدارشناختی در کار باشد، روان‌شناختی یکی از مدخل‌های مطالعاتی است که می‌تواند ابعاد ذهنی زبانی و رابطه استوار عمیق این دو را تبیین کند؛ در واقع به تبیین بعد شناخت‌شناسی روان ادراکی شاعر از منظر شعر می‌پردازد.

این جستار با تکیه به همین مبانی علمی کوشیده است تا با بهره‌جویی از دو اصطلاح روان‌شناختی، نوستالژی و تصعید، چگونگی ظهور و تبلور یکی در دیگری را در نی‌نامه مولانا بررسی کند. همه می‌دانیم که مولانا در خلق آثار ادبی - عرفانی خود از دستگاه اندیشگانی و روانی ویژه‌ای سود برده است. در آثار او از جمله مثنوی معرفت‌های شهودی به موازات معرفت‌های عقلانی حضوری انگیزنده دارند. وی بسیار کوشیده است تا آموخته‌ها و تجارب زیستی آفاقی و انفسی‌اش را در لایه‌های متنی مثنوی و به‌ویژه در نی‌نامه بگنجانند؛ به طوری که نقش و کارکرد هر کدام از آنها در مواقع خاص بتوانند سرشت احوال و جهان‌متعالی افکار و روان وی را تبیین کنند. قدر مسلم، این نوع نگرش و طرز عمل موجب شده است تا بگویند او «شاعری بوده است که رو به آینده داشت و دنبال آفرینش موجودات نو و اندیشه‌های تازه

بود» (سروش، ۱۳۸۸: ۴۴) و مثنوی‌اش نیز «ذخایری تمام‌نشدنی است» (همان: ۵۵). به ملازمت سنجیدگی و دقیق‌بودن همه این مطالب می‌توان گفت یکی از مشخصه‌های تأمل‌برانگیز در نی‌نامه شیوه ساختار گفتمانی - روایی آن است. چه بسا مولانا با ایجاد این شیوه موفق شده است تا افکار و حالات فیاضانه‌اش را به شکلی هوش‌مندانه و مؤثر سامان‌دهی کند. بنابراین، اهداف شاخص این پژوهش اعمال مؤلفه‌های مطالعات نو روان‌ادراکی با تمرکز به تعاریف علمی جدید نوستالژی و انتقال و جابه‌جایی فشارهای متراکم روحی تصعیدی به زبان در مرتبه یک مکانیسم است؛ نیز چون پژوهش‌های صورت‌گرفته به چنین خوانشی نپرداخته‌اند، این پژوهش در اصالت خود می‌تواند در دست‌یابی خواننده به چند و چون اضلاع و روابط ساختاری اندیشیده‌شده نی‌نامه و همچنین به حیطة افکار خلاقانه مولانا در این مبحث کمک کند. به هر حال این پژوهش به‌روش مطالعه کتابخانه‌ای به‌شیوه تحلیلی، کوشیده است تا به این سه مسئله علمی پاسخ دهد:

- (۱) آیا می‌توان نی‌نامه را متنی نوستالژیک متفکرانه و کدهای زبانی آن را نوعی زبان رفتاری تصعیدی دانست؟
- (۲) آیا می‌توان رابطه معنادار از امتزاج نوستالژی و تصعید در نی‌نامه به دست آورد؟
- (۳) ساختار گفتمان - روایی نی‌نامه چه تأثیری در کارکرد و مفهوم‌شناختی نوستالژی و تصعید دارد؟

۱-۱ پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهشی با چنین ماهیت و رویکردی نوشته نشده؛ فقط دو عنوان مقاله با موضوع تصعید و نوستالژی تدوین شده است که به‌طور اجمال معرفی می‌شوند:

«بررسی حس نوستالژی در مثنوی مولانا با نگرش به توابع شوق بازگشت» نوشته حوا مرغوب و قدمعلی سرامی که در سال ۱۳۹۷ در فصل‌نامه عرفان اسلامی چاپ شده است. نتیجه مقاله مبتنی بر این است که غم غربت و دوری، میل به تجدید وضعیت و شوق و حال و بازگشت به اصل است. همچنین گفته شده است که مولانا با بیان حس نوستالژیک میل به بازگشت را در توابعی جسته که از آن جمله است: آرزو، طلب، درد فراق، تابع علاقه جز به کل، تابع جذب جنسیت (اتحاد جنسی)، جمال و جدال حق و

«فرایند تصعید روانی از دیدگاه مولوی» نوشته کورس کریم‌پسند که در سال ۱۳۹۸ در مجله عرفانیات در ادب فارسی چاپ شده است. نویسنده معتقد است مولوی مکانیسم تصعید را موجب شکوفایی نیروهای بالقوه درونی انسان، به شکل مطلوب در جامعه می‌داند که سبب پیشرفت و تعالی انسان می‌شود. از سویی مولوی به کمک فرایند تصعید، امیال درونی انسان، از جمله میل جنسی را کانالیزه کرده است و با تغییر شکل و هدف، به مجراهای مقبول و مطلوب در جامعه از جمله ازدواج هدایت می‌کند.

۲- مبانی نظری و چارچوب فکری

دو اصطلاح نوستالژی و تصعید از مبانی علم روان‌شناسی در حوزه مطالعات بین‌رشته‌ای وارد ادبیات شده‌اند. نخستین بار، یوهانس هوفر، دانشجوی پزشکی، نوستالژی را در سال ۱۶۸۸ همانند نوعی بیماری مطرح کرد. وی قصد داشت تا با آن، حالت غمگین‌شدن ناشی از آرزوی بازگشت به سرزمین را توضیح دهد (رک. تقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۲۰۲)؛ اما در حوزه روان‌شناختی کارل گوستاو یونگ در سال ۱۹۰۶ آنگاه که مشغول مطالعه بیمار خود بود، موضوع روان‌انسان با گذشته را

از منشأ ناخودآگاه فردی مطرح کرد (رک. فوردهام، ۱۳۹۰: ۱۱۳) و گذشته از این، عمیقاً اعتقاد داشت که «شخصیت هر فرد به گذشته مرتبط است» (شولتز، ۱۳۹۶: ۲۵۵).

پس از تبیین این نظریه، محققان فراوانی در روند مطالعات علمی‌شان درباره مفهوم شناختی نوستالژی مطالبی را مطرح کرده‌اند که از جمله می‌توان به هیتای چو اشاره کرد. ایشان «نوستالژی را در بهترین حالت به‌عنوان آرزوهای تلخ، شیرین و عاطفی برای گذشته، مثبت و خوش تعریف می‌کند و به‌ویژه زمانی که آینده نامطمئن و زمان حال ناراضی کنار هم باشند» (محمودی و دیگران، ۱۳۹۵: ۶۴). همچنین هلنیک و اسپورت از روی بازخوانی شناختی درباره نوستالژی به «تفکر فردی و جواب‌های نگرشی تأکید دارند و بیان کردند که احساسات نوستالژیک می‌تواند نگرش و ذهن افراد را به‌طور مثبت تغییر دهد» (همان: ۶۵). ناگفته نماند حتی فایرلی آن را «به‌عنوان احساس و میل برتری، میل کلی، نگرش مثبت با تأثیر مطلوب با موضوع‌های افراد، مکان، تجارب و چیزها از زمانی که فرد جوان بوده یا از زمانی که درباره فردی از طریق جامعه‌پذیری یا رسانه به‌صورت نیابتی یاد گرفته است» (همان: ۶۸)، می‌داند.

فهم اساسی مطالب اخیر، این است که نوستالژی در مطالعات نو فقط بیان و اظهار روانی حسرت و غم و تداعی روزهای نیک و داشته‌های خوش گذشته نیست؛ بلکه فرد در چنین حالتی به میزان نوع نگرش و وسعت ابعاد شناختی و درک موقعیت اجتماعی فعالانه می‌اندیشد و عاقلانه عمل می‌کند؛ البته با وجود حفظ حال و لحن حس نوستالژیک؛ اما هرگز جنبه انفعالی و تحلیل روانی - ذهنی در خود ایجاد نمی‌کند. این درک صحیح از نوستالژی، همان نکته عمیقی است که هلنیک و اسپورت با دقت علمی به آن پرداخته‌اند؛ پس بر همین پایه می‌توان نوستالژی را به دو بخش مجزا تقسیم کرد:

۱) نوستالژی حسی منفعل؛

۲) نوستالژی عقلانی فعال.

درباره تصعید یا والایش باید گفت این مقوله در روان‌کاوی به زیگموند فروید نسبت داده شده است. درواقع «والایش عملی است که به کمک آن می‌توان احساسات هیجان‌انگیز غریزی را از حالت اولیه خود به‌سوی موارد دیگر سوق داد» (هدفیلد، ۱۳۵۱: ۳۳۰)؛ همچنین گفته شده است که «آخرین پیامد سرکوب هیجانی، تصعید است که طی آن، انرژی هیجانی سرکوب‌شده فرد به‌صورت مفید و با قصد انجام کارهای خلاقانه بروز می‌یابد» (هارلوک، ۱۳۹۴: ۳۴۶). تکوین زندگی انسان امری یکنواخت نیست و همواره به‌دلیل اقتضات محیطی، اجتماعی و فرهنگی نمی‌تواند مطابق میل و خواست وی پیش رود؛ بنابراین خواست‌ها، امیال و احساسات به سرانجام نرسیده در ضمیر ناهشیار انباشت می‌شود. ماهیت و سرشت انسانی به‌گونه‌ای است که هیچ‌یک از «تمایلات واپس‌زده به‌هیچ‌رو به فراموشی نمی‌گرایند و یا بدون فعالیت در عمق ناخودآگاه باقی نمی‌مانند؛ بلکه شامل دگرگونی و یا تبدیل می‌شوند. بدین معنا که برای راه‌یافتن به خودآگاه و فریفتن او به اشکالی دیگر و صوری دگرباره می‌گردند» (فروید، ۱۳۵۷: ۸۸) که این تغییر وضعیت و تبدیل همان نقطه تلاقی بعد ناخودآگاهی به جنبه تصعیدی روان انسان است.

پس این مفاهیم تصریح می‌کنند که «یکی از صور تبدیل مکانیسم تصعید برترنمودن و تجلی است. بدین معنا که ناکامی‌ها و امیال واپس‌زده و متراکم در ضمیر ناخودآگاه با تغییر شکل و هدف به‌صورت هنر و ادبیات و عقاید لاهوتی و مذهبی و فلسفی و سرانجام دیگر تجلیات ارزنده ظهور می‌کنند» (فروید، ۱۳۵۷: ۱۵۵). اصولاً «فروید تمام کوشش‌های

فرهنگی و موفقیت‌ها را به‌عنوان نتایج تحریکات اولیه والايش یافته می‌داند» (راس، ۱۳۷۳: ۱۰۲). افزون‌بر این، تصعید «ازسویی تمایلات انسانی را به‌سمت مجاری خلاق فرهنگی و اجتماعی می‌کشاند و باعث پیشرفت فرهنگی در سطح عالی‌تر می‌شود» (شکرشکن، ۱۳۸۰: ۳۰۸). بر همین اساس «انسان قادر خواهد شد تا به یاری ساخت‌و‌کارها یا مکانیسم روانی، غرایز طبیعی‌اش را به‌شکل‌هایی پویا تبدیل کند که موکد کار هستند» (یونگ، ۱۳۹۴: ۵۵) و از جهتی «با حفظ تمایل غریزی ولی با هدایت آن به طرف مقاصد و موضوع‌های دیگر به‌گونه‌ای در مقابل رنج از خود دفاع نماید» (اروین، ۱۳۹۳: ۶۸).

به هر ترتیب، آنچه از این مفروضات فکری درک‌شدنی است، چگونگی نسبت توان‌های فکری فرد و نوع بروز و ظهور نیروها و تمایلات واپس‌زده است. بی‌تردید نمود این تمایلات برای یک فرد شاعر نسبت به یک فرد هنرمند و یک اندیشمند در همه رسته‌های دانشی و فنی و حتی یک فرد عادی، کاملاً متفاوت و متمایز است. بدیهی است مکانیسم شاعر زبان و اندیشه اوست. آنگاه که از اندیشه شاعرانه سخن گفته می‌شود، هم بُعد عاطفی و هم بُعد توانش تخیلی مد‌نظر است. پس زبان و چگونگی تولید و کارکرد آن در زمان گفت‌مان‌های شاعرانه بسیار مهم است. از یاد نبریم در آفرینش‌های شاعرانه علاوه بر اندیشه‌محوری، زبان جنبه اشتیاقی - تسکینی دارد. چنین نمودی از کارکرد در خلق مثنوی به‌ویژه نی‌نامه فهمیده می‌شود.

۱-۲ چگونگی تبلور روان نوستالژیکی مولانا در نی‌نامه

اگرچه می‌دانیم و آنگونه که تاکنون تبیین شده است، نی‌نامه عصاره‌ای از حقیقت‌جویی و سیر استکمالی مولانا است. به تعبیری، نی‌نامه «بازتابی عینی از تکامل مستمر و تحوّل بی‌وقفه اوست» (زرین‌کوب، ۱۳۹۰: ۳۷۷). ضمن اتقان مطالب، برآیند این دو عبارت با ارجاع درون‌متنی، تصریح دو موضوع متمایز مرجع احوالی و اندیشگانی مولانا است. حضور هم‌زمان و ملازم یکدیگر این دو، مسلماً می‌تواند در درک صحیح روان ادراکی مولانا و نوع نوستالژی وی بسیار مفید و راه‌گشا باشد.

اکنون اگر با استفاده از دانش و روش ساختارگرایی به روابط هم‌پوشان و هم‌پیوند عناصر دالی در نی‌نامه از ابتدا تا انتها دقت کنیم، درخواهیم یافت که مولانا در بیان مفاهیم و مبانی عرفانی‌اش در قالبی خاص از نوستالژیک عقلانی و فعال و نه منفعلانه و حسی رفتار کرده است. بارها گفته شده است که «عرفان تماماً نوستالژی است» (مرغوب و سرامی، ۱۳۹۷: ۳۰۵)؛ اما نباید فراموش کرد که کارکرد و نوع نوستالژی عرفانی و اشراقی مولانا نه تنها در نی‌نامه، بلکه در همه مثنوی کاملاً متفاوت است و اصولاً نوستالژی حسی و رمانتیکی نیست؛ اگرچه ممکن است برای کسانی ایجاد شبهه کند که این لحن و نوع زبان اساساً عنصر ذاتی عرفان است. با وجود بیان اصالت‌اندیشی چنین برداشتی، عامل تفاوت و توجه، جنبه‌های ادراکی فردی و فرافردی مولانا است که دقیقاً همین موضوع روان‌رفتاری مولانا را از بُعد نوستالژیکی با دیگران کاملاً متمایز کرده است.

به یاد داشته باشیم که ظرفیت‌ها و موقعیت‌های احوالی روان‌رفتاری ادراکی با موقعیت‌های حالی کاملاً متفاوت است:

من به هر جمعیتی نالان شدم	جفت بدحالان و خوش حالان شدم
هرکسی از ظن خود شد یار من	از درون من نجست اسرار من

سر من از ناله من دور نیست لیک چشم و گوش را آن نور نیست

از منظر روان‌شناختی‌های نو، موقعیت‌های حالی، لحظه‌ای، پریشیده و زودگذر است؛ ولی موقعیت‌های احوالی، عمیق، متفکرانه، مستمر و پایدار است. این بیت‌ها عینیتی دقیق از احوال نوستالژیکی متفکرانه مولانا است. اوج و فرود و لحن افتان و خیزان به ترتیب در مصراع‌های اول و دوم، تأییدکننده این نگاه است. اندیشه و غلیان روان تصعیدی با عنصر و سازه زبان، منطبق و مساعد است. به یقین چنین انسجام و نظامی در پیوسته از نوستالژی منفعل بر نمی‌آید و به هیچ‌وجه مقدور نیست. ما در نی‌نامه اصولاً با چنین توانش و موقعیت‌هایی روبه‌رو هستیم؛ از همین رو، برای درک دقیق این اقتضائات فکری و درونی باید به کنش و نسبت یک‌به‌یک نشانگان زبانی در ساختار نی‌نامه توجه کرد. موضوع بسیار مهم و جدی در نی‌نامه اصولاً چگونگی باز نمود و بازنمایی دلالت‌های احوالی و بروز ماهیت ادراکی تجربه‌های زیستی و شناختی است. مولانا با انتخاب اولین گزاره زبانی «بشنو» در مطلع:

بشنو، این نی چون شکایت می‌کند از جدایی‌ها حکایت می‌کند

عمیق‌ترین کارکرد روان‌ادراکی و شناختی خود را برای خواننده آگاه به موضوع آشکار کرده است. در اینجا نباید همه‌اهتمام دانش معناشناختی و مفهوم‌اندیشی فقط در گشتار «شنیدن» و یا «گوش کردن» و «گوش دادن» محدود شود؛ زیرا «بشنو» مقوله‌ای تبیینی است نه تعبیری؛ یعنی اینکه مولانا به‌طور کامل نخواسته است تا قاموسی و دستوری عمل کند؛ بلکه در لایه‌های ژرف این گزاره مجموعه‌ای از ادراکات تأثیری و تأثری به همراه مجموعه‌ای از تجارب و ذهنیت‌های مفروض پنهان است. با قطع و یقین می‌توان گفت «بشنو» ادراکی از روان رفتار است و دقیقاً فحوایی نوستالژیکی دارد و یادکردی از تجربه‌های احوالی و تحولات نگرشی است و نه بیان اندوهی فرو کاسته صرف.

رابطه دالی «بشنو» با مقوله «این نی»، رابطه‌ای سنجیده دلالت‌گرایانه رفتاری و ادراکی است. ممکن است گمان کنیم در محور افقی بیت یادشده، واژه جدایی با معنا و مفاهیم متعارف و عرفی نوستالژیک یکی باشد. شاید در نگاه اول چنین به نظر برسد؛ اما اگر کاربر است این واژه را در محور هم‌نشینی و زنجیره ساختاری بسنجیم، سطح اندیشگانی و معنادگی آن با آنچه پیشتر گفته شده است، کاملاً متفاوت خواهد بود؛ زیرا در هم‌تنیدگی دیالکتیکی نی و جدایی، نه تنها باعث رخوت و خمودگی نوستالژیکی منفعل مولانا نشده است، بلکه مجالی را تمهید کرده است تا با ایجاد حالت شوشی کنش کلامی، ساحت رفتاری وی کاملاً متمایز از گذشته و متفکرانه جلوه کند. تولید خلاقانه و استفاده آگاهانه عنصر واژگانی نی هم‌راستا با تبیین مفهوم عمل‌کردی آن از نظرگاه تخلیه فشاره نیروی متراکم درونی با تمرکز به استنباط مفهوم تصعیدی، تأمل‌برانگیز است.

با قدری کنجکاوی و تأمل می‌توان فهمید معمولاً افراد از جدایی‌ها شکایت می‌کنند؛ نه از حکایت. البته حکایت زمینه معنایی و انگاره‌های فکری گسترده‌ای از لحاظ استفهامی و کنش فردی کاملاً متمایز از شکایت دارد. حالا فرض کنیم که در بعضی از نسخ جای واژه حکایت با شکایت عوض شده باشد:

بشنو، این نی چون حکایت می‌کند از جدایی‌ها شکایت می‌کند

بار دیگر از دیدگاه اتقان علمی، هیچ اشکالی موضوعی پیش نمی‌آید؛ زیرا غرض شناخت استدر اکی است، نه صرف بیان حال. گزاره «چون» در مصراع اول گزاره‌ای نشانه‌محور و مرجع موقعیتی - کیفی است و نه حرف ارتباط‌دهنده.

استقرار مرکزی «چون» در سطح ساختاری مصرع اول و انتقال توانش زبانی و معنایی آن به مصرع دوم، بیانگر محور کانون‌شدگی برای شکایت و حکایت و مدار بار مفهومی برون‌ریزی است. جالب است بدانیم حتی در همین واژه «چون» در پیوستگی با واژگان «نی، شکایت، جدایی و حکایت»، نوعی بینش ادراکی همراه با ویژگی نوستالژیکی فعال عقلانی فهمیده می‌شود. صرف نظر از این، بسیار دیده شده است که وقتی سازمایه‌های زبانی هدایت نشده باشد و فقط در معرض تخلیه و سبک‌شدگی فشار درونی باشد، چندان سخته و طرح‌واره نیست؛ اما آنگاه که زبان با پیش‌آگاهی عقلانی همراه شود، هم از نظر ساخت، توازن، تقارن و هم کردی و هم از نظر غنای معنا و مفهوم کاملاً متبلور و متفاوت خواهد بود. همین توجه و اهمیت، ما را بر آن می‌دارد تا بپذیریم مولانا در این بیت، خلاقانه و سخته عمل کرده است. توجه به هریک از مقوله‌ها، از اولین تا آخرین، در نی‌نامه بی‌تقلا و جانب‌داری همین الگوی ساخت و مفهوم دقیقاً مراعات شده است.

۲-۲ اسلوب گفتمانی نی‌نامه و اهمیت ابعاد نوستالژیکی و تصعیدی آن

بر اساس ضرورت، در همین ابتدا لازم است بدانیم «گفتمان چیست و چه روی‌کردی دارد؟» گفتمان «به مجموعه‌ای سازمان‌یافته از جملاتی اطلاق می‌شود که یک کل منسجم و یک‌پارچه را تشکیل می‌دهند» (کهنمویی پور، خطاط و افخمی، ۱۳۸۱: ۲۳۴). همچنین گفتمان «بیان اندیشه عقلانی به شکل یک سلسله قضاوت‌ها و داوری‌هاست که بر عمل‌کردها و مفهومات جزئی بنا شده است» (همان: ۲۳۵). به عبارتی صریح‌تر «متن را از معنایی هدف‌مند و منسجم بهره‌مند می‌سازد. در واقع متن هویت محتوایی و معنایی خود را که در جهت هدف خاص و منسجم شکل گرفته است مدیون گفتمان است» (شعیری، ۱۳۸۹: ۴۴). کلیت این عبارت‌ها، بیانگر این است که اصولاً متن‌ها و آثاری که در درون، نمودهایی متنی دارند، ناگزیر از گفتمان‌سازی و گفتمان‌آفرینی هستند؛ زیرا گذشته از استحکام‌بخشی و هویت‌یابی، نیازمند معناپردازی و نقش تعاملی و بینافردی‌اند.

درواقع استنباط همین بنیان‌های روش‌شناختی فکری است که نی‌نامه متنی گفتمانی تلقی می‌شود. نی‌نامه گزاره‌های نوستالژیکی تصعیدی خود را که قاعداً همه برآمده از نبوغ و تجربه‌های زیسته مولاناست، در ظرفیتی انگیزشی و غایتی عقلانی مولد صورت‌بندی کرده است؛ نیز چنین ترتیب و کاربستی این امکان را برای مولانا فراهم کرده است تا نظامی پویا و جهان‌شمول برای قوام‌سازی مبانی نوع نوستالژی مد‌نظر در شاکله نی‌نامه پدید آورد؛ همچنین این فرصت را ایجاد کرده است تا به شیوه‌ای متفکرانه، ارتباطی هم‌کنشانه برای انسجام‌بخشی گفتمانی نی‌نامه پدید آورد. درحقیقت ابداع و خلاقیت اسلوب گفتمانی نی‌نامه یکی از روش‌های تخلیه تنش‌های درونی مولاناست که وی به‌شکلی دانسته و آگاهانه کوشیده است تا به موازات این گونه تصعیدی، ادراکات روان‌رفتاری نوستالژیکی خود را بروز دهد. بی‌تردید، چنین روند و سیاقی از توانش ذهنی و خلاقه‌های زبانی مولانا در تمام هجده بیت نی‌نامه با اندکی شکیبایی علمی و تمرکز درون‌متنی دیده می‌شود؛ برای نمونه به این چند بیت توجه می‌شود:

هر کسی از ظن خود شد یار من	از درون من نجست اسرار من
سرّ من از ناله من دور نیست	لیک چشم و گوش را آن نور نیست
تن ز جان و جان ز تن مستور نیست	لیک کس را دید جان دستور نیست
آتش است این بانگ نای و نیست باد	هر که این آتش ندارد، نیست باد

چنین درک می‌شود که مولانا در استدراج انگاره‌های عقلانی نوستالژیکی در گزینش گزاره‌های «یار من، اسرار من، سر من، ناله من»، به‌طریقی اندیشیده اقدام کرده است. نقش تعاملی معناپردازانه و سیال این ساخت‌های زبانی ضمن سازمان‌بخشی گفتمانی نی‌نامه، مبین هجوم گستره فشارهای درونی است که تسلسل زبانی و خوانشی آنها سبکی و تطهیرشدگی والایی را در پی دارند. گزاره آتش در هویت محتوایی و بیانی از منظر گفتمانی و شخصی، تأمل‌برانگیز و درخور اتکاست؛ زیرا مشخص‌ترین عملکرد مفهومی و فروگرفته‌ترین و درگیرترین حالت و وضعیت درونی را در شاکله‌سازی گفتمانی نی‌نامه تفسیر کرده است.

این درهم‌تیدگی نشانه‌ها از آغاز تا پایان بیت‌ها، به‌درستی هرچه تمام‌تر، حجم تراکم و گستره فشارهای درونی را اثبات می‌کند و نشان می‌دهد که مولانا با چه توانایی و ظرفیتی آنها را در اختیار گرفته و با چه سازواری آنها را در سطح زبانی تصعیدی و روحی نوستالژیکی فعال تدوین کرده است. تناسب‌انگاری نوآورانه و به‌ظاهر غیرپیچیده هریک از سازمان‌های زبانی نی‌نامه در واقع تبلور نموده‌های تصعیدی احوال درون و مبانی اندیشه‌ورزانه نوستالژیکی مولد مولاناست. گفتنی است ما در نی‌نامه با روشی نو از گفتمان‌سازی روبه‌رو هستیم. معمولاً در گفتمان‌ها، گفته‌پرداز و گفته‌شنو حضوری فعال و حس‌شدنی دارند؛ اما در نی‌نامه ظاهراً در دو قسمت، یعنی ابتدا و انتها می‌توان حضوری ملموس‌تر از گفته‌شنو را درک کرد:

بشنو، این نی چون شکایت می‌کند	از جدایی‌ها حکایت می‌کنند...
روزها گریه رفت، گورو، باک نیست	تو بمان، ای آن که چون تو پاک نیست...
در نیابد حال پخته هیچ خام	پس سخن کوتاه باید، والس‌سلام

در قسمت‌های دیگر نی‌نامه در نگاه اول انگار «گفته‌شنو» حضوری محسوس ندارد؛ اما اگر بیت‌ها را با تأنی و ضرب‌آهنگی متفکرانه و با روند ماهیت گفتمانی بخوانیم، ناخودآگاه درمی‌یابیم که گفته‌شنویی بی‌آنکه خود را ظهور دهد، می‌توان بودنش را در نظامی غیابی متعامل درک کرد؛ زیرا در نی‌نامه وقتی از یکی دو بیت اول فاصله می‌گیریم، مولانا قلمرو ذهن و زبانش را دیگرگونه می‌کند و برای تفهیم نگرش و تصریح افکارش به تمثیل‌سازی متوسل می‌شود.

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش	باز جوید روزگار وصل خویش...
تن ز جان و جان ز تن مستور نیست	لیک کس را دید جان دستور نیست...
نی حریف هر که از یاری برید	پرده‌هایش پرده‌های ما درید...
نی حدیث راه پرخون می‌کند	قصه‌های عشق مجنون می‌کنند...
هر که جز ماهی ز آبش سیر شد	هر که بی‌روزی است روزش دیر شد

به این ترتیب، نوعی عملکرد استنتاجی را برای گفته‌شنو بیان می‌کند تا ابعاد مجاب‌سازی عقلانی و نه صرفاً حسی انفعالی را فراهم آورد. از نگاهی دیگر، همواره می‌کوشد تا به‌شیوه‌ای متداوم او را متفکر، عمیق، فعال و همراه نگه دارد تا با این سیاق بتواند از یک‌سو مکانیسم سبک‌شدگی درونی‌اش را و از سوی دیگر زمینه انتقال عنصر نوستالژیکی سازنده‌اش را با زبانی مؤثر و در قالبی متوازن و سنجیده بازگو کند.

محرم این هوش جز بی‌هوش نیست	مرزبان را مشتری جز گوش نیست
-----------------------------	-----------------------------

در غم ما روزها بی‌گناه شد روزها با سوزها همراه شد
روزها گرفتار گورو، باک نیست تو بمان ای آن که چون تو پاک نیست
این نوع ابتکار در گفتمان‌سازی بی‌آنکه گفتمان را دچار گسست ساختاری یا شناختی کند، روندی دیالکتیکی به‌شکلی منسجم و قوام‌یافته به آن می‌دهد. البته نباید در این بیت:

در نیابد حال پخته هیچ خام پس سخن کوتاه باید والسلام
فرض کنیم که این گفتمان انحصاراً گفته‌پرداز محور بوده است. به زبانی دیگر، اینکه، خود گفته، خود شنیده و خود تصمیم‌سازی کرده و سرانجام هم با حالتی خسته و رخوت‌زده آن را پایان داده است.

حال اگر با دیدی علمی و براساس قواعد و اصول گفتمانی به نی‌نامه پردازیم، این بیت در قالبی برانگیزاننده و در اصطلاح راه‌اندازی دوباره گفتمانی طراحی شده است. بدیهی است اگر غیر این می‌بود، بیت‌های بعد و در کل، مثنوی سروده نمی‌شد. پس باید این بیت را شگردی از نوع گفتمان‌سازی ویژه مولانا در نی‌نامه تلقی کرد که توانسته است هم روند گفتمانی و هم نوستالژی عقلانی را به موازات حالات روحی و روانی تصعیدی در قالب زبانی بیانگر شکل‌دهی کند و بیافریند.

۲-۳ ساختار روایی نی‌نامه و اهمیت نوستالژیکی تصعیدی آن

ممکن است برخی به دلیل نبود انطباق و نمود همه شاخص‌های روایت‌شناسی نو نسبت به روایی بودن نی‌نامه تردید کنند. در روایت‌شناسی نو گفته شده است «متن روایی به‌واسطه تعامل پویایی بین وجوه مختلفی که همواره بر چهار محور استوارند، مشخص می‌شوند. این وجوه عبارت‌اند از: ۱) نویسنده ملموس - خواننده ملموس؛ ۲) نویسنده انتزاعی - خواننده انتزاعی؛ ۳) راوی تخیلی - مخاطب تخیلی؛ ۴) کنش‌گر» (عباسی، ۱۳۹۳: ۴۵). با وجود اثبات اهمیت و جنبه تعاملی و هم‌بسته سایر عناصر با این وجوه چهارگانه در متن روایی، آنچه به لزوم ضرورت روایت مرتبط است «مسئله مفهوم‌سازی است» (مکوئیلان، ۱۳۹۵: ۴). مسلماً همین مسئله مفهوم‌سازی است که امروزه توجه به روایت را امری جدی تلقی کرده است.

گذشته از این، بایسته است بدانیم که روایت پژوهان روایت را اینگونه تعریف می‌کنند: «توالی ادراک‌شده‌ای از وقایع به‌صورت غیراتفاقی [که] با هم مرتبط باشند» (تولان، ۱۳۸۶: ۱۶). نکته اساسی برای درک این مفاهیم، این است که روایت خارج از ذهنیت انسان و چگونگی ظهور آن نیست. نباید توقع داشت که مبانی ذهنی با رویکرد روایی‌سازی بدون ادراک قواعد زیربنایی و به‌ویژه عامل اصلی کنش کلامی متن دریافتنی باشد. دقیقاً نی‌نامه با در نظر گرفتن این قواعد در صورت‌بندی‌هایی متون روایی جای می‌گیرد؛ هرچند انطباقی یک‌به‌یک با شاخص‌های جدید علم روایت‌شناسی نداشته باشد.

اگر با استفاده از روایت «ارتباط ممکن می‌شود» (مکوئیلان، ۱۳۹۵: ۲۱)، پس چنین امکانی از ابتدا تا انتهای نی‌نامه کاملاً مشهود است و تمام نی‌نامه بر پایه همین اصل پیش می‌رود. اگر فضا‌سازی و تمهیدآفرینی مقوله‌ای مهم برای ایجاد ارتباط و روایی‌سازی به همراه انسجام‌بخشی متون روایی دانسته می‌شود، پس نی‌نامه در چنین شالوده و شاکله‌ای قرار

دارد؛ اما آنچه متن روایی نی‌نامه را از دیگر متون روایی به‌شکلی مشخص متفاوت کرده است، نقش ذهنی و شیوهٔ برآیند روان‌کرداری زبان مولانا در نی‌نامه است که مطلقاً در مجاری نوستالژیکی متفکرانه و والایش‌شدگی تثبیت شده است. برای تصریح و اتقان علمی بیشتر باید گفت وقتی که «انسان برحسب زبان خود را می‌نماید» (صفوی، ۱۳۶۸: ۱۸۳)، پس «اساساً زبان، بنیاد بسیاری از فعالیت‌های عالی ذهن است: فعالیت‌هایی چون تفکر، استدلال، تخیل، قضاوت و حتی ادراک و عواطف» (باطنی، ۱۳۸۰: ۱۲۶). این گسترهٔ مفاهیم، عیناً مشخص می‌کنند که ما در متون ادبی - روایی و از جمله نی‌نامه با روایت سادهٔ برونی روبه‌رو نیستیم تا با کمترین تمرکز و دقت بتوان به اضلاع درونی و کارکرد ذهنی آن پی برد. به نظر می‌رسد دوباره یادآوری شود که ماهیت و چگونگی تفسیر متون ادبی - روایی با گفتمان‌ها یا حتی روایت‌های عادی کاملاً متفاوت است. «چون تفاوت در تفسیر متون به‌اصطلاح ادبی و نیز گفتمان روزمره تا اندازهٔ زیادی ناشی از تفاوت در قطعیت اطلاعات تلویحی است. البته دو برداشت متفاوت از آنچه متن به تلویح ارائه می‌دهد شاید کمابیش معتبر و کمابیش منطقی باشد» (پرینس، ۱۳۹۵: ۴۲). همین تفاوت و نوع برداشت از اطلاعات تلویحی است که به نویسابودن متون ادبی و خوانش‌های عقلانی‌محور کمک کرده است.

به هر ترتیب، نظام روایی نی‌نامه و ملازمت آن با نظام گفتمانی باعث شده است تا مولانا دو قضیهٔ نوستالژیکی و تصعیدی را هم‌زمان به دور از هرگونه گسست زبانی و مضمونی، متلازم و هم‌بسته پیش برد. بپذیریم که مولانا برپایهٔ اقتضائات ذهنی و روانی در نی‌نامه به دو نوع روایتگری مبادرت جسته است؛ گونهٔ اول، روایت‌گری مستقیم که می‌توان حضوری عینی و برجسته از او را دید:

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند	در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند
سینه خواهم شرحه شرحه از فراق	تا بگویم شرح درد اشتیاق
من به هر جمعیتی نالان شدم	جفت بدحالان و خوش حالان شدم
سرّ من از نالهٔ من دور نیست	لیک چشم و گوش را آن نور نیست...
در غم ما، روزها بی‌گناه شد	روزها با سوزها همراه شد

و گونهٔ دوم روایتگری غیرمستقیم:

بشنو، این نی چون شکایت می‌کند	از جدایی‌ها حکایت می‌کند...
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش	باز جوید روزگار وصل خویش...
هر کسی از ظن خود شد یار من	از درون من نجست اسرار من...
تن ز جان و جان ز تن مستور نیست	لیک کس را دید جان دستور نیست

این دو طریقهٔ روایتگری مبین این است که مولانا بی‌هیچ‌وجه در پی بروز صرف حالت‌های حسی - لحظه‌ای نیست و اگر همین می‌بود، دیگر ضرورتی برای این همه نوسان‌پردازی در روایت‌آفرینی نبود. مداخله‌گری گاه‌وبیگاه در روند نی‌نامه - آنگونه که در بیت اول مشخص است - و همچنین اهمیت‌زدایی از زمان و تمرکز به تمایزسازی در این بیت:

روزها گر رفت، گو رو، باک نیست تو بمان ای آن که چون تو پاک نیست

بیانگر دو اصل احوال‌محوری و عمل‌محوری مولاناست. احوال‌محوری وی کارکردی تصعیدی دارد و عمل‌محوری‌اش به ابعاد نوستالژیکی فعال مرتبط است. استراتژی روایی مولانا در نی‌نامه کاملاً هدف‌دار و در مسیری اندیشیده‌شده سیر می‌کند و برای روایت‌شنو هم اندیش‌سازی و هم فعال‌کننده است؛ از همین رو، در همه نی‌نامه تباین و گسستی تعاملی بین گفته‌شنو و گفته‌پرداز نمی‌توان دید. نتیجه این جریان در واقع امکانی را فراهم آورده است تا مولانا از رهگذر روایی‌سازی، به والایش درون برسد و نوستالژی فعال خود را نیز به وجهی آگاهانه و دانسته ظهور دهد. همه ساخت‌واژه‌ها از مطلع تا مقطع نی‌نامه به‌ویژه بیت‌های اخیر، در طیفی هم‌پوشان و در محوری مساعد واقع شده‌اند. هر جا نشانی از روان‌پالایی و اصطلاحاً کاتارسیس وی در شورانگیزترین و انفجاری‌ترین حالت که به‌تمامی حول نی، مرکز ثقل درون‌اندیشی، تجمع شده‌اند، البته با وجود واژگانی همانند آتش، بانگ، عشق، جوشش، حریف، یار و پرده:

آتش است این بانگ نای و نیست باد	هر که این آتش ندارد، نیست باد
آتش عشق است کاندلر نی فتاد	جوشش عشق است که اندر می فتاد
نی، حریف هر که از یاری برید	پرده‌هاش پرده‌های ما درید

بلافاصله مسئله‌ای عمیق فلسفی از وجودشناختی با روحی نوستالژیکی دریافت می‌شود:

همچونی، زهری و تریاقی که دید؟	هم‌چونی، دمساز و مشتاقی که دید؟
نی، حدیث راه پر خون می‌کند	قصه‌های عشق مجنون می‌کند
محرم این هوش جز بی‌هوش نیست	مرزبان را مشتری جز گوش نیست...
هر که جز ماهی، ز آبش سیر شد	هر که بی‌روزی است روزش دیر شد

تداوم مسئله پرسش‌انگیزی آگاهانه از نی و ابعاد تفسیری آن در این بیت‌ها تبلوری دیگر از اثبات‌گری روان‌تحلیلی مولاناست. توجه به خلق هریک از این نمونه و شخصی‌سازی‌های زبانی و برون‌تابی معنایی اندیشیده‌شده هریک از آنها - از جمله زهر، تریاق، دمساز، مشتاق، حدیث، خون، قصه، مجنون، محرم، هوش، بی‌هوش، زبان، مشتری، گوش، ماهی، آب، روزی و روز - برابندی متناسب و درخور احوال پرازدحام نیروی درونی مولاناست. کاملاً تصورپذیر است که با ذکر و یادآوری هریک از آنها بخشی از فشار درونی تخلیه، و تسکینی مشعوف و معقول حاصل می‌شود. از این نکته اساسی نباید غافل شد که در کلیت ساخت واژگان، سازگاری نوستالژیکی فعال و متفکرانه نیز انگیزه و تثبیت‌شده است.

۳- نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش با اتکای به شواهد درون‌متنی به‌صراحت و مستدل نشان می‌دهند نی‌نامه که با ساختاری گفتمانی - روایی و با شالوده و اساسی نوستالژیکی - تصعیدی فراهم آمده است، درحقیقت عصاره روان‌ادراکی و روان‌تحلیلی مولاناست. همانگونه که به‌تفصیل بیان شد، مطالعات و پژوهش‌های نو روان‌شناختی به‌شیوه استدلالی و استنتاجی اثبات کرده‌اند که کارکرد نوستالژی فقط در حد و حیطه حسرت یا دورافتادگی و غربت‌زدگی و معانی و مفاهیمی از این نوع، متوقف و مقصور نمی‌شود؛ بلکه در مبانی آن رویکردی از گستره‌های فعال عقلانی و اندیشه‌ورزانه وجود دارد.

وقتی عملاً باور داریم مولانا عارفی متفکر و مستدرک است، پس به یقین نوع نوستالژی وی عقلانی فعال است، نه همانند رمانتیک‌ها حسی منفعل. گفته شده است عرفان اصولاً در ذات خود نوستالژی است؛ ولی آنچه در نی‌نامه متبلور و تأمل‌برانگیز است در آمیختگی مدرکانه‌ای از نوستالژی و تصعید است. ساخت‌واژه‌های متناسب و شخصی‌سازی‌شدهٔ خلاقانه از جمله «یار من، اسرار من، سر من و نالهٔ من» و یا «زهر، تریاق، دمساز، مشتاق، حدیث، خون، قصه، مجنون، محرم، هوش، بی‌هوش، زبان، مشتری، گوش، ماهی، آب، روزی و روز» به‌شکلی دلالت‌گرایانه این دو کارکرد را در سلسله‌مراتبی هم‌زمان اثبات کرده‌اند. شیوهٔ کاربست هم‌پسته و انضمامی گزاره‌های زبانی به‌درستی نقش تعاملی معنای‌دانهٔ نوستالژیکی متفکرانه و عملکرد مفهومی تصعیدی را در نی‌نامه پدید آورده‌اند. همین طریقهٔ تولید خلاقانه و تدوین سازمایه‌های زبانی شاکلهٔ نی‌نامه را به عرصه و امکانی برای انتقال فشارهٔ نیروهای روانی درونی به سطح مقولات و سرانجام تخلیه و تسکین تبدیل کرده است.

صورت‌بندی‌های عالمانه در نی‌نامه این مجال و فرصت را برای مولانا فراهم کرده است تا بتواند از ساحت روایت‌گری نی‌نامه با دو شیوهٔ روایت‌گری مستقیم و مداخله‌گرایانه و غیرمستقیم، هم‌راستا با گفتمان‌آفرینی به‌شیوهٔ شریک‌گفتمانی غیابی، گفته‌شده را از ابتدا تا انتهای نی‌نامه کاملاً متفکر، مهیا، همراه و هم‌نظر نگاه دارد؛ بی‌آنکه گسستی از نظر گفتمانی و اندیشگانی پدید آید. کاملاً واضح است چنین طریق عمل و شیوه‌ای آنگونه که در نی‌نامه مشهود است، کاملاً خاص و مرتبط با خود مولانا است. اصولاً روایت‌گری نی‌نامه برابندی روان‌کرداری دارد تا به این صورت مولانا از رهگذر فضا‌سازی گفتمانی به والایش و سبک‌شدگی دست یابد و در ضمن مبانی نوستالژیکی فعال و عقلانی را با رعایت چارچوب ساختاراندیشی و عناصر زبانی مدرکانه حفظ کند.

بخشی دیگر از یافته‌های این پژوهش مبین این است که مولانا در نی‌نامه روندی احوالی داشته است، نه حالی؛ زیرا روند حالی لحظه‌ای ناپایدار و غیرمستدرک است. احوال‌محوری وی کارکردی تصعیدی دارد که گزاره‌های زبانی و فراخورسنجی و متناسب‌سازی هریک از آنها، معرفی‌کنندهٔ همین جریان و مبانی احوالی است. صرف‌نظر از این، سیر احوال‌محوری مولانا سرانجام به مولد محوری نوستالژیکی انجامیده است؛ بنابراین، آنچه در نی‌نامه در نگاهی شاخص و کلی، بیان‌شدنی است این است که نی‌نامه سیری هدف‌دار و بنیانی نوستالژیکی - تصعیدی است.

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۸۰). ساختار و تأویل متن، تهران: مرکز.
- اروین، ادوارد (۱۳۹۳). مقدمه‌ای بر روان‌شناختی فروید، ترجمهٔ بهروز سلطانی، تهران: جامی.
- اسپندر، استیون (۱۳۷۷). «اندیشه‌های شعرتی. اس. الیوت»، ترجمهٔ محمدرضاپور جعفری، فصل‌نامه ارغنون، شماره ۱۴، ۲۰۷-۲۲۰.
- بارت، رولان (۱۳۸۷). درجهٔ صفرنوشتار، ترجمهٔ شیرین‌دخت دقیقیان، تهران: هرمس.
- باشلار، گاستون (۱۳۷۷). «پدیدارشناسی شعر»، ترجمهٔ علی مرتضویان، فصل‌نامه ارغنون، شماره ۱۴، ۱۳۰-۱۴۲.
- باطنی، محمدرضا (۱۳۸۰). زبان و تفکر (مجموعه مقالات زبان‌شناسی)، تهران: آبان‌گاه.
- بلخی، جلال‌الدین (۱۳۶۹). مثنوی، تصحیح و توضیح محمد استعلامی، تهران: زوار.

- پرینس، جرالده (۱۳۹۵). *روایت‌شناسی شکل و کارکرد روایت*، ترجمه محمد شهباء، تهران: مینوی خرد.
- تولان، مایکل (۱۳۸۶). *روایت‌شناسی درآمدی زبان‌شناختی - انتقادی*، ترجمه سیده فاطمه علوی و فاطمه نعمتی، تهران: سمت.
- تقی‌زاده، صفدر (۱۳۸۱). «نوستالژی»، بخارا، شماره ۲۴، ۲۰۲-۲۰۵.
- راس، آلن. ا. (۱۳۷۳). *روان‌شناسی شخصیت (نظریه‌ها و فرایندها)*، ترجمه سیاوش جمال‌فر، تهران: بعثت.
- سروش، عبدالکریم (۱۳۸۸). *قمار عاشقانه*، تهران: صراط.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۸۹). *تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان*، تهران: سمت.
- شکرشکن، حسین و دیگران (۱۳۸۰). *مکتب‌های روان‌شناختی و نقد آن*، تهران: سمت.
- شولتز، دوآن (۱۳۹۶). *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: ویرایش.
- صفوی، کوروش (۱۳۶۸). *زبان‌شناسی و ادبیات*، تهران: هرمس.
- عباسی، علی (۱۳۹۳). *روایت‌شناسی کاربردی*، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- فروید، زیگموند (۱۳۵۷). *آینده یک پندار*، ترجمه، تحشیه و مقدمه هاشم رضی، تهران: کاوه.
- فوردهام، فریدا (۱۳۹۰). *مقدمه‌ای بر روان‌شناسی یونگ*، ترجمه مسعود میربها، تهران: جامی.
- گری، جان گلن (۱۳۷۷). «شاعران و متفکران جایگاه‌شناسی در فلسفه مارتین هایدگر»، ترجمه محمدسعید حنایی کاشانی، فصل‌نامه ارغنون، شماره ۱۴، ۸۱-۹۸.
- محمودی، احمد؛ کروی، مهدی؛ حسینی، مجید (۱۳۹۵). «بررسی نقش نوستالژی بر مقاصد رفتاری گراش‌گران ورزشی پیست‌های اسکی»، پژوهش‌های کاربردی در مدیریت ورزشی، سال پنجم، شماره ۳، ۶۵-۷۸.
- مرغوب، حوا؛ سرامی، قدمعلی (۱۳۹۷). «بررسی حس نوستالژی در مثنوی مولانا با نگرش به توابع (میانجی‌های) شوق بازگشت»، فصل‌نامه عرفان اسلامی، سال چهاردهم، شماره ۵۶، ۳۰۵-۳۲۲.
- مکوئیلان، مارتین (۱۳۹۵). *گزیده مقالات روایت*، ترجمه فتاح محمدی، تهران: مینوی خرد.
- هارلوک، الیزابت. بی. (۱۳۹۴). *روان‌شناسی شخصیت با تأکید بر تحلیل عوامل مؤثر بر شخصیت*، ترجمه پرویز شریفی درآمدی و محبوبه حاج‌نوروزی، تهران: آوای نور.
- هدفیلد. ژ. آ. (۱۳۵۱). *روان‌شناسی و اخلاق*، ترجمه علی پیروز، تهران: بنگاه ترجمه.
- یحیایی ایل‌هی، احمد (۱۳۹۰). «تحلیل گفتمان چیست»، تحقیقات روابط عمومی، سال دهم، ۵۸-۶۴.
- یونگ، کارل گوستاو (۱۳۹۴). *ماهیت روان و انرژی آن*، ترجمه پرویز امیدوار، تهران: بهجت.

References

- Abbasi, A. (2013). *Applied narratology*. Tehran: Shahid Beheshti University Press.
- Ahmadi, B. (2008). *Structure and interpretation of the text*. Tehran: Markaz Publication.
- Alavi, F., & Nemati, F. (2007). *The translation of Toolan's narrative: A critical linguistic introduction*. Tehran: Samt Publication.
- Bachelor, G., & Mortazavian, A. (1998). Poetry phenomenology. *Organon Quarterly*, 14, 130-142.

- Batani, M. R. (2001). *Language and thought (collection of linguistics articles)*. Tehran: Abangah Publication.
- Daghighyan, Sh. D. (2008). *The translation of Roland Barthes' writing degree zero*. Tehran: Hermes Publication.
- Erwin, E. (2013). *An introduction to Freud's psychology*. Translated by Behrouz Soltani. Tehran: Jami Publication.
- Fordham, F. (2011). *An introduction to Jung's psychology*. Translated by Masoud Mirbaha. Tehran: Jami Publication.
- Razi, H. (1978). *The translation of Freud's the future of an Illusion*. Tehran: Kaveh Publication.
- Gray, J. G., & Hanaei Kashani, M. S. (1998). Poets and thinkers: Their kindred roles in the philosophy of Martin Heidegger. *Arghanon Quarterly*, 14, 81-98.
- Parivar, A. (1972). *The translation of Hadfield's psychology and morals*. Tehran: Translation Company.
- Instelami, M. (Ed.) (1990). *Molavi's Masnavi*. Tehran: Zavvar Publication.
- Jamal Far, S. (1994). *The translation of Ross' personality psychology (theories and processes)*. Tehran: Besat Publication.
- Omidvar, P. (2014). *The translation of Jung's the nature of the psyche and its energy*. Tehran: Behjat Publication.
- Mahmoudi, A., Karroubi, M., & Hosseini, M. (2016). Investigating the role of nostalgia on the behavioral intentions of ski resort sports fans. *Journal of Applied Research in Sports Management*, 5(3), 65-78.
- Mohammadi, F. (2016). *The translation of Maquillan's a selection of narrative articles*. Tehran: Minoo-ye Kherad Publication.
- Marghoub, H., & Sarrami, Gh. (2017). Investigating the sense of nostalgia in Rumis Masnavi with an attitude towards the functions (mediators) of the desire to return. *Irfan-Islami Quarterly*, 14(56), 305-322.
- Safavi, K. (1989). *Linguistics and literature*. Tehran: Hermes Publication.
- Sayyed Mohammadi, Y. (2016). *The translation of Schultz's personality theories*. Tehran: Virayesh Publication.
- Shahba, M. (2016). *The translation of Prince's narratology: The form and functioning of narrative*. Tehran: Minoo-ye Kherad Publication.
- Shairi, H. (2010). *Discursive-semiotics analysis of discourse*. Tehran: Samt Publication.
- Sharifi darandi, P., & Haj Norouzi, M. (2014). *The translation of Elizabeth's personality psychology with an emphasis on the analysis of factors affecting personality*. Tehran: Avai Noor Publication.
- Shekarshekan, H. (2001). *Psychological schools and their criticism*. Tehran: Samt Publication.
- Soroush, A. K. (2008). *Romantic gambling*. Tehran: Serat Publication.
- Spender, S., & Pour Jafari, M. R. (1998). The poetic thoughts of T. S. Eliot. *Arghonun Quarterly*, 14, 207-220.
- Taghizadeh, S. (2011). Nostalgia. *Bukhara*, 24, 202-205.
- Yahyaei Ilai, A. (2018). What is discourse analysis. *Journal of Public Relations Research*, 10, 58-66